

Verdraagzaamheid in Vlaanderen

Een onderzoek over de evolutie van het ethnocentrisme

Koen Pelleriaux en Mark Elchardus

Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel

Begin dit jaar werd uit de Vlaamse Regionale Indicatoren nogal snel geconcludeerd dat de onverdraagzaamheid in Vlaanderen toeneemt. Onderzoek aan de universiteiten van Leuven en Brussel toont echter het tegendeel aan.

Uitgangspunten en vraagstelling

Maatschappijtheorieën zijn kinderen van de Verlichting. Zij steunen in veel gevallen op de veronderstelling dat mensen redelijk zijn, alleszins een bijzonder talent voor redelijkheid hebben. Daarom verwachtten haast alle klassieke sociologen - Marx, Weber, Tönnies, Durkheim - dat etnische conflicten in de moderne, geïndustrialiseerde samenlevingen zouden verdwijnen. De ontplooiing van de rede zou komaf maken met raciale en religieuze strijd, met nationalisme en separatisme. Niets blijkt minder waar. Die ontvullende vaststelling confronteert de sociologie met een theoretisch probleem: hoe meer plaats inruimen voor het niet-rationele van het handelen? Zij confronteert de samenleving met een praktisch probleem: hoe zo goed en veilig en vreedzaam mogelijk te leven, gegeven de hardnekkige werkelijkheid van migratie en etnisch conflict.

De kansen tot vreedzame coëxistentie en tot opname van minderheden in de samenleving worden bepaald door drie reeksen factoren: de receptiviteit van de gastcultuur; de kenmerken van de minderheidsgroep; de reacties van de autochtone en de allochtone bevolkingsgroepen, van de groepen die ten gevolge van migratie 'meerderheid' en 'minderheden' worden.

De gastcultuur kan minder of meer receptief zijn voor nieuwe groepen. De opname van deze laatste zal doorgaans gemakkelijker verlopen in culturen die moderne burgerschapsopvattingen hebben geassimileerd dan in cul-

turen waar identiteit primordiaal, in termen van ras, religie of taal wordt opgevat (Bendix, 1977). Het risico op etnisch conflict zal doorgaans groter zijn in culturen die zich gemakkelijker bij de uitsluiting en de armoede van minderheidsgroepen neerleggen, dan in culturen die minder gemakkelijk dergelijke uitsluiting aanvaarden en waarin gevoelens van compassie en solidariteit sneller te mobiliseren zijn.

Vreedzame coëxistentie en opname in de gastmaatschappij worden doorgaans moeilijker naarmate de allochtone groepen sterker fenotypisch - in uiterlijke lichamelijke kenmerken - van de autochtonen verschillen, sterker verschillen in overtuigingen, levensstijl, gedragswijze, rituelen en kleding, en rechtstreeks in competitie staan voor jobs en andere schaarse goederen (Alexander, 1990). De mate waarin vreedzame coëxistentie en opname in de samenleving kunnen worden verwezenlijkt, hangt uiteraard ook af van de wijze waarop de allochtone gemeenschappen zich ontwikkelen. De wijze waarop zij naar gevoelens van identiteit streven, de mate waarin identiteit wordt gezocht in primordiale sentimenten, spelen daarbij een belangrijke rol (Roosens, 1998).

Die verschillende reeksen factoren kunnen elk een eigen ontwikkeling volgen. Dat maakt het proces van wederzijdse aanpassing en opname van nieuwe groepen in de samenleving complex en delicaat. Het laat zich moeilijk beleidsmatig controleren. Opname in de samenleving betekent niet noodzakelijk dat de

leden van de verschillende etnische groepen samen huwen of lid worden van dezelfde verenigingen. Het impliceert wel dat zij elkaar

leren beschouwen als legitieme leden van dezelfde samenleving. Het meest voor de hand liggende sociologische besluit is dat proces-

Tabel 1

Percentage 'oneens', 'onbeslist' en 'eens' met de uitspraken voor etnocentrisme in 1991, 1995, 1997 en 1998

Item		1991	1995	1997	1998
België had eigenlijk nooit gastarbeiders mogen binnenlaten	oneens%	37.7	39.6	48.2	53.7
	onbeslist%	21.9	22.4	19.9	21.9
	eens%	40.4	38.1	31.9	24.4
Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen	oneens%	43.7	42.3	47.5	46.6
	onbeslist%	30.3	29.6	28.4	32.5
	eens%	26.0	28.2	24.1	20.9
Gastarbeiders zijn een gevaar voor de tewerkstelling van de Belgen	oneens%	36.2	33.0	40.6	42.7
	onbeslist%	24.7	24.8	21.7	22.7
	eens%	39.1	42.2	37.7	34.6
De gastarbeiders komen hier profiteren van onze sociale zekerheid	oneens%	20.4	20.0	25.4	25.0
	onbeslist%	22.3	21.5	26.8	26.2
	eens%	57.3	58.5	47.8	48.8
Moslims zijn een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken	oneens%	36.4	35.0	46.0	41.4
	onbeslist%	22.4	24.6	21.8	27.9
	eens%	41.3	40.3	32.2	30.7
De aanwezigheid van verschillende culturen verrijkt onze samenleving	oneens%	18.1	25.8	23.8	22.4
	onbeslist%	26.0	29.2	24.7	32.0
	eens%	55.9	45.0	51.4	45.6
Als het aantal arbeidsplaatsen vermindert, zou men de gastarbeiders naar hun eigen land moeten terugsturen	oneens%	28.3	33.3	42.8	43.3
	onbeslist%	25.5	23.8	22.6	26.7
	eens%	46.3	42.9	34.6	30.0
Deelname van de migranten aan alle politieke activiteiten in België zou moeten worden verboden	oneens%	29.6	35.7	37.5	38.5
	onbeslist%	20.5	23.0	17.9	24.6
	eens%	49.8	41.3	44.5	36.9
Gastarbeiders moeten onder elkaar huwen	oneens%	45.5	51.0	60.7	63.1
	onbeslist%	21.7	24.3	17.6	20.1
	eens%	32.8	24.7	21.8	16.8
Moslimgezinnen zijn over het algemeen zeer gastvrij	oneens%	11.8	11.6	13.2	17.0
	onbeslist%	38.6	37.6	37.8	44.7
	eens%	49.6	50.8	49.0	38.3

sen van wederzijdse aanpassing en opname, tijd vergen. Zij krijgen de beste kansen in een context waarin polarisering wordt vermeden, terwijl in het onderwijs en de samenlevingsopbouw geduldig basiswerk wordt verricht.

Wij hebben de indruk, hoewel dit moeilijk is hard te maken, dat de recente regeringen van dit land, alsook de grote bewegingen en traditionele partijen, een dergelijke strategie van depolarisering gekoppeld aan basiswerk, hebben nagestreefd. Het depolariseren van de etnische relaties is echter geen gemakkelijke zaak. Aan de kant van de autochtonen is er het Vlaams Blok dat baat heeft bij polarisering en dat de aanpassingsproblemen tot spanningen en politieke conflicten probeert op te kloppen. Verder zijn er de relatief kleine politieke bewegingen die de politiek van depolarisering voorstellen als een capitulatie of zelfs een toegeving aan extreem rechts, in de hoop op die manier wat politieke aanhang te sprokkelen. Tenslotte is er een grote groep van mensen voor wie de onmiddellijke opname van minderheden en allochtonen zo vanzelfsprekend is, dat elk gematigd beleid hen uit den boze lijkt. Voor hen is het tonen van de zuiverheid, de integriteit en de morele superioriteit van de eigen overtuigingen belangrijker dan het uiteindelijk te bereiken doel: de opname van nieuwe groepen in de samenleving. Dat doel kan ook worden bemoeilijkt door ontwikkelingen in de allochtone gemeenschappen. Ongelijkheid van kansen kan resulteren in gevoelens van discriminatie en vijandigheid. Primordiale ideologieën, opgebouwd rond ras, culturele integriteit of religie kunnen een redelijke benadering van het burgerschap in de weg staan en de opname nagenoeg onmogelijk maken. De eigen cultuur kan zo eng en inflexibel worden gedefinieerd, dat aanpassing en integratie verschijnen als vormen van verlies van eigenheid. Volgens Blommaert en Verschueren (1992) is het verschil tussen de Europese gastcultuur en de allochtone moslimcultuur zo groot, dat wederzijdse aanpassing nagenoeg onmogelijk is zonder onverantwoord verlies van eigenheid. Het streven naar authenticiteit en integriteit ontsporen op die manier gemakkelijk in isolerend fanatisme.

In dit artikel beperken we ons tot de vraag hoe de bereidheid tot opname bij de autochtone bevolking evolueert. Werpt het gevoerde beleid vruchten af en neemt de negatieve houding van de Vlamingen ten opzichte van minderheden of out-groups af, of zien we daarentegen een toename van het ethnocentrisme?

De mediatieke toename van de onverdraagzaamheid

Op 23 februari 1999 werden de Vlaamse Regionale Indicatoren aan de pers voorgesteld. Voor redenen die ons nog steeds niet duidelijk zijn, werd uit de vergelijking van de gegevens van 1997 en 1998 geconcludeerd dat de onverdraagzaamheid in Vlaanderen toenam. De pers pikte daar meteen gretig op in en blokletterde 'OVERDRAAGZAAMHEID NEEMT TOE'. Redacteuren en commentatoren kropen in de pen om die vaststelling te onderstrepen. Gevraagd naar zijn reactie zei Johan Leman, directeur van het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding: "Ik zie ook die toename van de onverdraagzaamheid om mij heen. Verbaasd ben ik niet... ik denk dat we in een samenleving zitten waar de verdraagzaamheid tout court afneemt" (*Knack*, 3 maart 1999). Daarmee was de toon gezet.

Professor Jaak Billiet (KUL) reageerde op die verklaringen met een nota die merkelijk minder weerklank kreeg in de pers. Billiet legde een aantal onderzoeken naast elkaar, die door het Interuniversitair Steunpunt Politieke Opinieonderzoek tussen 1989 en 1996 zijn uitgevoerd. Hij komt tot het besluit dat ethnocentrisme "doorheen de tijd niet [is] toegenomen maar ongeveer gelijk gebleven, of zelfs afgenomen". Die bevinding, die steunt op veel zorgvuldiger onderzoek dan de eerder uitgebazuinde conclusie, haalde nooit de krantenkoppen. Voor een cultuursocioloog zou het heel boeiend zijn te achterhalen waarom onze media, maar ook de directeur van het Centrum voor Racismebestrijding, zo graag over een toename van de onverdraagzaamheid en het ethnocentrisme berichten, maar nagenoeg doof blijven voor de tegengestelde bevinding.

In dit artikel gaan we in op de vraag of het ethnocentrisme toeneemt, stabiel blijft of af-

neemt. Onze analyse verschilt op drie punten van die van Jaak Billiet. We gebruiken ten dele andere data. Onze analyse heeft betrekking op de periode van 1991 tot 1998. Zij beslaat dus ook de recentere jaren. Door 1989 buiten beschouwing te laten, kan de analyse daarenboven steunen op meer uitspraken betreffende minderheidsgroepen. De conclusies van Jaak Billiet steunen op vijf uitspraken waaruit de mate van etnocentrisme van de Vlamingen kan worden afgeleid. Omdat we ten dele andere bronnen van gegevens gebruiken, kunnen we steunen op tien uitspraken, wat de besluiten solider en betrouwbaarder maakt. Ten slotte gebruiken we ook een andere analysetechniek.

De ontwikkeling van het etnocentrisme tussen 1991 en 1998

Voor de analyse steunen we op vier onderzoeken. De surveys uit 1991 en 1995 werden uitgevoerd door het Interuniversitair Steunpunt Politieke Opinieonderzoek (Carton e.a., 1993, Beerten, e.a. 1997). Die van 1997 en 1998 werden uitgevoerd in opdracht van de Administratie Planning en Statistiek van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap in het kader van de aanmaak van de Vlaamse Regionale Indicatoren (Administratie Planning en Statistiek, 1997-1998).

Elk van die databanken bevat een reeks uitspraken waarmee het etnocentrisme (of het tegengestelde daarvan, de mate van verdraag-

Tabel 2

Aantal valide antwoorden, lading van het item op de eerste component van Cronbach's α als het item wordt weggelaten. Schaal met 10, 9 en 8 items

Item	N	10 items		9 items		8 items	
		lading	α	lading	α	lading	α
België had eigenlijk nooit gastarbeiders binnen moeten laten	7590	0.73	0.73	0.73	0.79	0.73	0.89
Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen	7528	0.81	0.72	0.79	0.78	0.80	0.88
Gastarbeiders zijn een gevaar voor de tewerkstelling van de Belgen	7583	0.78	0.72	0.78	0.78	0.78	0.89
De gastarbeiders komen hier profiteren van onze sociale zekerheid	7588	0.82	0.71	0.82	0.78	0.82	0.88
Moslims zijn een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken	7213	0.71	0.74	0.69	0.80	0.69	0.89
De aanwezigheid van verschillende culturen verrijkt onze samenleving	7411	-0.63	0.85	-0.62	0.90	-	-
Als het aantal arbeidsplaatsen vermindert, zou men de gastarbeiders naar hun eigen land moeten terugsturen	7565	0.81	0.71	0.81	0.78	0.82	0.88
Deelname van de migranten aan alle politieke activiteiten in België zou moeten worden verboden	7517	0.77	0.72	0.76	0.79	0.77	0.89
Gastarbeiders moeten onder elkaar huwen	7462	0.71	0.73	0.71	0.79	0.72	0.89
Moslimgezinnen zijn over het algemeen zeer gastvrij	5225	-0.47	0.83	-	-	-	-
Cronbach's α voor de schaal			0.77		0.82		0.90
Variantiedekking eerste component		54%		56%		59%	
Eigenwaarde eerste component		5.35		5.04		4.72	
Eigenwaarde tweede component		0.89		0.68		0.62	

zaamheid) van de Vlamingen wordt gemeten. Tien verschillende uitspraken vinden we in elk van de vier enquêtes terug. Op elk van de uitspraken konden de respondenten antwoorden of ze er het er 'volkomen mee eens zijn', 'mee eens zijn', 'noch eens, noch oneens zijn', 'mee oneens zijn' of 'volkomen mee oneens zijn'. De antwoorden voor 1991, 1995, 1997 en 1998 worden in tabel 1 samengevat, waar de antwoordcategorieën voor de overzichtelijkheid tot drie zijn herleid: 'oneens', 'onbeslist' en 'eens' (tabel 1 op blz.36).

Eén oogopslag volstaat om te zien dat de meeste percentages op een afname van het ethnocentrisme wijzen. Dat geldt ook voor de vergelijking tussen 1997 en 1998 en maakt de oorsprong van de persberichten over een toename van het ethnocentrisme des te raadselachtiger. Een vergelijking van de percentages is echter een al te wankel basis om tot de toef of afname van het ethnocentrisme te besluiten. De verschillende uitspraken kunnen slechts worden beschouwd als indicatief voor de houding 'ethnocentrisme' als zij samen een schaal vormen die de intensiteit van de achterliggende houding meet. Het is aan de hand van zo'n schaal dat veranderingen in de mate van ethnocentrisme op een betrouwbare wijze kunnen worden beoordeeld. Om na te gaan of zo'n schaal kan worden gemaakt, werden de vier databanken samengevoegd en werd via een principale componentenanalyse naar de achterliggende schaal gezocht (tabel 2 hiernaast).

Op de uitspraak 'moslimgezinnen zijn over het algemeen zeer gastvrij' hebben relatief weinig respondenten gereageerd (5.225 van de 7.776). Waarschijnlijk kennen zij geen moslimgezinnen en zijn ze derhalve van oordeel dat zij zich over de voorgelegde stelling niet kunnen uitspreken. Daarenboven blijkt dit item minder goed bij de schaal te passen (de lading is gelijk aan .47 en de Cronbach's α stijgt van 0.77 naar 0.83 als het item wordt weggelaten). Daarom werd een schaal met negen uitspraken geschat. Ook hier is er een uitspraak die minder goed bij de schaal blijkt te passen (als het wordt weggelaten stijgt de Cronbach's α van 0.82 naar 0.90). Daarom werd besloten te werken met een schaal met

acht uitspraken en met de antwoorden van de 6.596 respondenten die op al die acht uitspraken hebben gereageerd. We gebruiken voor de analyse een somschaal, waarop de meest verdraagzame respondenten 0 scoren en de meest ethnocentrische 100¹.

Tabel 3
Evolutie van het ethnocentrisme tussen 1991 en 1998

Steekproef/Jaar	N	score ethnocentrisme
1991 (ISPO)	2300	53.3
1995 (ISPO)	1729	51.5
1997 (VRIND)	1253	47.6
1998 (VRIND)	1314	45.7
η		0.14

We observeren een belangrijke daling van het ethnocentrisme of, als men wil, een toename van de verdraagzaamheid tussen 1991 en 1998 (tabel 3). Van een gemiddelde score van 53.3 in 1991 daalt het ethnocentrisme tot een gemiddelde van 45.7 in 1998. Dat is een daling van bij de 14%. Niet alleen de daling tussen 1991 en 1998 is statistisch significant, maar ook die tussen 1991 en 1995, 1995 en 1997 en 1997 en 1998. In 1991 en 1995 was nog respectievelijk 26% en 28% van de respondenten het eens met de stelling dat 'migranten over het algemeen niet te vertrouwen zijn'. In 1997 en 1998 is dat percentage geslonken tot 24 en 21. In 1991 was er haast een meerderheid, 46%, die van oordeel was dat gastarbeiders moesten worden teruggestuurd naar hun land als het aantal arbeidsplaatsen hier vermindert. In 1998 stemt nog 30% in met die stelling en verwerpt 43% ze expliciet. In 1991 was 50% van oordeel dat men migranten moest uitsluiten van alle politieke activiteiten. 30% procent was het daar toen niet mee eens. In 1998 is 39% het daar niet mee eens en vindt nog 37% (i.p.v. 50%) dat migranten van alle politieke activiteiten moeten worden uitgesloten. De verdraagzaamheid blijkt toe te nemen, het ethnocentrisme af te nemen.

Bij dat besluit dienen twee technische kanttekeningen te worden geplaatst. De gebruikte analysemethode veronderstelt dat de mensen die in 1991, 1995, 1997 en 1998 werden ondervraagd, verschillend zijn. Dat is niet helemaal het geval aangezien in de steekproef van 1995 ook een aantal mensen werden opgenomen die in de steekproef van 1991 zaten. Dat maakt onze schatting van de evolutie tussen 1991 en 1995 minder betrouwbaar. De vastgestelde evolutie tussen die tijdstippen past echter volkomen in de trend die we zien tussen 1991 en 1998. Ook als we onze bevindingen uitermate voorzichtig interpreteren, kunnen we stellen dat de verdraagzaamheid zeker vanaf 1995 is toegenomen en tussen 1991 en 1995 waarschijnlijk is toegenomen. Maar ook bij die conclusie kan nog een methodologische noot worden geplaatst. In vergelijking met de enquêtes van 1991 en 1995 werden in de onderzoeken van 1997 en 1998 de laaggeschoolden licht ondervertegenwoordigd en de hooggeschoolden dus licht oververtegenwoordigd. Daarom voeren we de analyse ook nog eens uit per onderwijsniveau.

Onderwijsniveau en etnocentrisme

We delen de respondenten op in drie onderwijsniveaus. Mensen zonder diploma, met enkel een diploma van het lager onderwijs of van het lager secundair beroepsonderwijs, worden beschouwd als laaggeschoold. De mensen met een diploma lager secundair ASO of TSO of een diploma van het hoger secundair onderwijs, worden beschouwd als middengeschoold. Tot de hooggeschoolden behoren de respondenten met een diploma van de universiteit of het hogescholenonderwijs.

Tabel 4 bevestigt de reeds herhaaldelijk vastgestelde invloed van het onderwijspeil op het etnocentrisme. De gemiddelde score over de vier datapunten bedraagt 39.1 voor de hooggeschoolden, 51.1 voor de middengeschoolden en 61.1 voor de laaggeschoolden².

Het etnocentrisme van de laaggeschoolden verandert nauwelijks tussen 1991 en 1995. Na 1995 neemt het echter sterk en statistisch significant af, zodanig zelfs dat de laaggeschoolden in 1998 op het peil zitten van de

Tabel 4
Evolutie van het etnocentrisme tussen 1991 en 1998 naar scholingsniveau

Scholingsniveau	laag	midden	hoog
gemiddelde score (alle jaren samen)	61.1	51.1	39.1
1991 (ISPO)	62.8	53.1	41.6
1995 (ISPO)	62.8	51.4	40.1
1997 (VRIND)	60.5	50.7	35.1
1998 (VRIND)	54.1	47.8	37.6
η	0.15	0.09	0.13

middengeschoolden in 1991. Een onderschatting van de laaggeschoolden in de enquêtes van 1997 en 1998 kan dus zeker niet leiden tot een overschatting van de afname van het etnocentrisme, integendeel. Een ondervertegenwoordiging van de laaggeschoolden zal veeleer leiden naar een onderschatting van de toename van de verdraagzaamheid. Bij de middengeschoolden neemt het etnocentrisme gestadig af vanaf 1991, maar op een minder uitgesproken wijze dan bij de laaggeschoolden. Bij de hooggeschoolden zien we een afname van het etnocentrisme tussen 1991 en 1997, maar terug een lichte stijging tussen 1997 en 1998.

Besluit

Uit de analyse blijkt dat de verdraagzaamheid van de Vlamingen toeneemt en het etnocentrisme veld verliest. Daardoor verhogen de kansen op opname en versmalt de ruimte voor een politiek van de onverdraagzaamheid. De sterkste afname van het etnocentrisme wordt opgetekend bij de laaggeschoolden, die het meest vatbaar zijn voor een politiek die steunt op negatieve gevoelens ten opzichte van minderheden. Dat maakt de vastgestelde ontwikkeling bijzonder hoopgevend.

Verklaringen voor de afname van het etnocentrisme en voor de differentiële afname naar onderwijsniveau, kunnen niet uit deze analyse worden afgeleid. Een paar speculatieve opmerkingen lijken echter wel op hun plaats,

al was het maar om verder onderzoek te inspireren. Eén mogelijke verklaring voor de toename van de verdraagzaamheid is de verbetering van de economische situatie. Vier van de acht gebruikte uitspraken leggen de band tussen migranten en de sociaal-economische toestand ('België had eigenlijk nooit gastarbeiders mogen binnenlaten', 'gastarbeiders zijn een gevaar voor de tewerkstelling van de Belgen', 'de gastarbeiders komen hier profiteren van de sociale zekerheid', 'als het aantal arbeidsplaatsen vermindert, zou men de gastarbeiders naar hun eigen land moeten terugsturen'). Uit tabel 2 blijkt dat de daling van het ethnocentrisme voor die items echter niet groter is dan voor items die eerder naar de culturele, sociale en politieke problemen van de opname verwijzen ('migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen', 'moslims zijn een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken', 'deelname van de migranten aan alle politieke activiteiten in België zou moeten verboden worden' en 'gastarbeiders moeten onder elkaar huwen'). Het lijkt ons derhalve niet verantwoord de toename van de verdraagzaamheid meteen aan de verbetering van de economische toestand toe te schrijven. Ook sociale, culturele en politieke weerstanden zijn afgenomen. De meest plausibele verklaringen voor die ontwikkeling lijken ons, enerzijds de bekwaamheid van onze burgerschapscultuur om processen van opname te verwerken, anderzijds het heilzame effect van het gevolgde beleid van depolarisering gekoppeld aan basiswerking. Als die verklaring juist is, heeft het ingezette proces het meest te vrezen van opstoten uit de allochtone bevolking (prominente fundamentalistische bewegingen of rellen bijvoorbeeld) en van opbod (extreem rechts opbod of extremistische standpunten over asielbeleid) bij de autochtone bevolking. Het zal boeiend zijn na te gaan of de vastgestelde tendens zich ook nog in 1999 doorzet of daarentegen door de mobilisatie rond de dood van Semira Adamu werd vertraagd of gekeerd.

Het is mogelijk dat het ethnocentrisme sneller daalt bij de laag- dan bij de hooggevoelenden omdat de eersten, ten gevolge van

de ervaren sociaal-economische concurrentie en de cohabitatie in dezelfde wijken, vroeger geconfronteerd werden met de moeilijkheden die gepaard gaan met de opname van nieuwe groepen en daarom ook vroeger aan de verwerking ervan zijn begonnen. Men mag echter niet al te zwaar tillen aan de recente toename van het ethnocentrisme bij de hooggevoelenden. Deze werd nog maar op één vergelijkingspunt vastgesteld (tussen 1997 en 1998). Evenmin als één zwaluw de lente maakt, vormt één vergelijkingspunt een trend. Die toename biedt misschien wel een verklaring voor de houding die journalisten en hun gesprekspartners, hooggevoelenden allemaal, hebben aangenomen toen het bericht over een toename van de onverdraagzaamheid de wereld werd ingestuurd. Dat bericht bevestigde de indrukken die zij in hun omgeving konden opdoen. Als dat het geval was, blijkt die omgeving, nog maar eens, bijzonder onrepresentatief voor wat er in dit land gebeurt.

Bibliografie

- Administratie Planning en Statistiek (1997), *Vlaamse Regionale Indicatoren*, Departement Algemene Zaken en Financiën, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Administratie Planning en Statistiek (1998), *Vlaamse Regionale Indicatoren*, Departement Algemene Zaken en Financiën, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Alexander J. (1990), 'Core Solidarity, Ethnic Out-groups, and Social Differentiation', in: J. Alexander & P. Colomy (eds.) *Differentiation Theory and Social Change*, Columbia University Press, New York.
- Beerten R., J. Billiet, A. Carton & M. Swyngedouw (1997), *1995 General election study, codebook and questionnaire*. Interuniversitair Steunpunt Politieke-Opinie Onderzoek, Leuven.
- Bendix R. (1977), *Nation Building and Citizenship*, Berkeley, University of California Press.
- Billiet J. (1999), *Neemt de onverdraagzaamheid toe?*, ongepubliceerde onderzoeksnota, 1999.
- Blommaert J. & J. Verschueren (1992), *Het Belgische migrantendebat: de pragmatiek van de abnormalisering*, International Pragmatics Association, Antwerpen.

- Carton A., M. Swyngedouw, J. Billiet & R. Beerten (1993), *Source book of the voters' study in connection with the 1991 general election*. Interuniversitair Steunpunt Politieke-Opinie Onderzoek, Leuven.
- Roosens E., *Eigen grond eerst. Primordiale autonomie. Dilemma van de multiculturele samenleving*, Acco, Leuven, 1998.

Noten

- 1/ De somschaal wordt gebruikt omdat zij gemakkelijker kan worden geïnterpreteerd dan een factorschaal of principale component en omdat de ladingen allemaal heel dicht bij elkaar liggen (min 0.69, max. 0.82). Voor het berekenen van de statistische significantie van de verschuivingen werden factorschalen gebruikt.
 - 2/ Het verschil tussen de laag- en de hooggeschoolden bedraagt ongeveer één standaardafwijking.
-